

İSTİNÂ'
(الإِصْطِنَاعُ)

Allah'ın bir kulu
özel dost edinmesi anlamında
tasavvuf terimi.

Sözlükte "bir şeyi en iyi şekilde yapmak, bir kimseyi özenle yetiştirmek, ayrıca kendine dost edinmek, Allah rızası için yedirip içirmek" gibi anlamlara gelen **istînâ'** kelimesini sûfiler, Allah'la onun dostu olma mertebesine yükselen kulları arasındaki ilişkileri anlatmak için kullanmışlardır. Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de sadece Allah'ın Hz. Mûsâ'ya hitaben, "Seni kendim için dost seçtim" (Tâhâ 20/41) buyurduğunu bildiren âyetle geçer. Kaffâl'e göre bu âyetteki **istînâ'** "lutuf ve ihsan" mânasına gelir; çünkü Allah Mûsâ'ya onun mânevî mertebesini yükselten pek çok lutuf ve ihsanda bulunmuştur. Mu'tezile âlimleri ise kelimenin, "Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'ya kendine ait hususlarda faaliyetinde bulunma izni vermesi, onu kendisine elçilik için seçip görevlendirmesi" anlamına geldiğini söylemişlerdir (Fahreddin er-Râzî, XXII, 56).

Sûfilere göre insanların topraktan kâse, külçe altından yüzük yapmaları gibi Allah da seçtiği bazı kimseleri kötü huy ve sıfatlardan arındırarak kâmil insan mertebesine yükseltir ve kendisi için seçkin birer dost edinir. Bazı sûfilere göre bu mer-tebe âyetle geçtiği üzere sadece Hz. Mûsâ'ya, bazılarına göre ise bütün peygamberlere mahustur. Bazı sûfiler ise velîlerin de bu mertebeye erişebileceğini söylemişlerdir. Meselâ Ebû Saîd el-Harrâz'a göre Cenâb-ı Hak, seçtiği bir sâlik bir tecellî ile kendinden geçirip kötü huy ve davranışlarından arındırdıktan sonra kendine dost edinir, böylece sâlik tevhidin tecellîlerine ilk adımı atmış olur (Serrâc, s. 447).

Hücvîri **istînâ'** terimini Hakk'ın kulunu bütün kötü huy, düşünce, duygu ve davranışlardan arındırıp onu köklü bir değişime uğratmak suretiyle terbiye etmesi (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 505); Rûzbihân-ı Baklî ise Allah'ın kutsî ruhları sıfat tecellîsi ile terbiye etmek ve temaşa mertebesine erdirmek için yüce katına celbetmesi (*Şerh-i Şaṭhiyyât*, s. 622, 623) şeklinde açıklamışlardır.

Hız. Mûsâ'nın mânevî hayatını kendilerine örnek alan sûfiler, onun Allah tarafından dost olarak seçilişini ve ilâhî inâyete mazhar kılınışını mânevî hayatın hedefi olarak görmüşlerdir. Çünkü **istînâ'** mer-

tebesine erişen kul ilâhî sırlara, dostluğa, vahye, ilhama ve ikrama nâil olmuş demektir (Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 235). İsmâil Hakkı Bursevî de Hz. Mûsâ'nın Allah'ın celâl ve cemâl nurlarını yansıtan bir aynası olduğunu, velîlerin de ona benzediklerini söyler (*Rûhu'l-beyân*, II, 575).

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lûma'*, s. 447; Hücvîri, *Keşfü'l-mahcûb* (Jukovski), s. 505; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 65; Baklî, *Şerh-i Şaṭhiyyât*, s. 622, 623; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâh*, s. 235; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXII, 56; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, III, 153; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1306, II, 575.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

İŞ, Yûsuf b. Reşid
(يوسف بن رشيد العشي)

Yûsuf b. Reşid el-İş
(1911-1967)

İslâm kültürü ve kütüphaneleri
tarihi üzerine yaptığı
araştırmalarla tanınan
Suriyeli âlim.

Trablusşam'da doğdu. Fasîh şekli Uş olmakla birlikte İş lakabıyla şöhret buldu. Orta öğrenimini ailesinin ticaret amacıyla göç ettiği Humus'ta, üniversite öğrenimini Halep ve Şam'da tamamladı (1931). Daha sonra Fransa'ya gidip Sorbon Üniversitesi'nde edebiyat ve kütüphanecilik dalında öğrenim gördü (1934). Şam'a döndükten sonra Dârü'l-kütûbî'z-Zâhiriyye'ye müdür oldu (1935). Bu kütüphanede halen uygulanmakta olan tasnif sistemini kurdu. 1946-1950 yıllarında Mısır'da Câmîatü'd-düvelî'l-Arabiyye kültür komisyonu sekreterliği, Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye müdürlüğü görevlerinde bulundu ve UNESCO tercüme komisyonu üyeliği yaptı. Bu sırada Ahmed Emîn, Tâhâ Hüseyin, Sâtî' el-Husarî, Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî gibi ilim ve fikir adamlarıyla dostluk kurdu ve sohbetlerinden faydalandı.

İslâm kütüphaneleri tarihi üzerine 1934 yıllarında başladığı çalışmalarını Mısır'da sürdüren Yûsuf el-İş, *Les bibliothèques arabes, publiques et semi-publiques en Mésopotamie en Syrie et en Egypte au moyen âge* adlı teziyle Sorbon Üniversitesi'nden "doctorat d'état" derecesini aldı (1949). Bu süre zarfında ayrıca telif tarihi, İslâmî ilimlerin tasnifi konularında kitaplar, makaleler ve Dârü'l-kütûbî'z-Zâhiriyye'nin tarih yazmaları katalogunu yayımladı. Yûsuf el-İş Şam'a dön-

dukten sonra kısa bir müddet Suriye radyosunda müdürlük, Suriye Üniversitesi'nde sekreterlik (1950-1955), Külliyyetü's-Şerîa'da hocalık ve dekanlık (1964) yaptı. Bir ara Bingazi Üniversitesi Kütüphanesi'ni kurmak için Libya'ya gitti (1960-1961). 1950 yılından sonraki çalışmaları arasında medeniyetlerin doğuşunu açıklayan nazariyesi önemli bir yer tutar. Ancak bu konudaki çalışmalarını sistematik bir hale getiremeden 11 Nisan 1967 tarihinde Şam'da vefat etti.

Eserleri. Yûsuf el-İş'in en önemli eseri *Les bibliothèques arabes, publiques et semi-publiques en Mésopotamie, en Syrie et en Egypte au moyen âge*'dir (Damas 1967). Doktora tezinin tekrar gözden geçirilmiş şekli olan bu eser İslâm kütüphaneleri tarihi üzerine yapılmış en önemli çalışmadır. Eserin önsözünde belirttiğine göre müellif önce kütüphanelerle ilgili bilgilerin bulunması muhtemel olan basılı tarihî, edebî, coğrafî hatta fikhî kitapları okumuş, daha sonra çalışmalarını ortak karakteristik özellikler gördüğü Suriye, Mısır ve Mezopotamya kütüphaneleri üzerine yoğunlaştırarak Kahire, İstanbul, Suriye ve Avrupa kütüphanelerinde konuyla ilgili mevcut yazmaları incelemiştir. Çalışmasında halka açık kütüphanelerle ilmi kuruluşlardaki kütüphanelerin gelişmesini ele alan Yûsuf el-İş, Ortaçağ'da bu bölgede bulunan zengin koleksiyonlara sahip çok sayıda özel kütüphaneyi çalışma alanının dışında bırakmış, ancak belirli kişilere açık özel kütüphaneleri de incelemiştir. Eser konuyla ilgili literatürün de değerlendirildiği önsöz, bibliyografya, kütüphaneleri sınıflandıran giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Beytülhikme, Dârü'l-ilm ve bazı kuruluşlara bağlı kütüphaneler konusu içinde İslâm kütüphanelerinin tarihî gelişimi; ikinci bölümde kütüphanelerin koleksiyonu, bunların sınıflandırılması, katalogları, personeli, bütçesi, işleyişi ve ödünç verme sistemi ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Beytülhikme, dârü'l-ilm, medrese kütüphaneleri değerlendirilmiş ve kütüphanelerin İslâm kültürünün yayılmasındaki rolü belirtilmiştir. Eser Nizâr Abâza ve Muhammed Sabbâğ tarafından Arapça'ya (bk. bibl.), Esedullah Alevî tarafından *Kitâb-hâneḥâ-yı 'Umûmî ve Nîme-'Umûmî-i 'Arabî der Qurûn-ı Vüştâ* adıyla Farsça'ya çevrilmiştir (Meşhed 1994).

Müellifin diğer çalışmaları şunlardır: *Taşnîfü'l-ülûm ve'l-ma'ârif* (Dimaşk 1937, 1979); *el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî mü-*

'errihu Bağdâd ve muhaddişühâ (Dımaşk 1945); *Kışsatü 'Abkariyyîn: el-Halîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî* (Kahire 1946; Dımaşk 1402/1982); *Fihrisü maḥtûṭâtî Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye* (Dımaşk 1947); *Neş'etü tedvîni'l-edebî'l-'Arabî* (Dımaşk 1953); *ed-Devletü'l-'Arabîyye ve suḳûṭuhâ* (J. Welhausen'in *Das Arabische Reich und sein Sturz* adlı eserinin Arapça tercümesidir, Dımaşk 1956); *ed-Devletü'l-Ümeviyye ve'l-aḥdâşü'lletî sebeḳathâ ve mehhedet lehâ* (Dımaşk 1965, 1406/1985); *Târîhu 'aşri'l-hilâfeti'l-'Abbâsiyye* (Dımaşk 1402/1982, 1990). Yûsuf el-İş ayrıca Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdül-'İlm* adlı eserinin tenkitli neşrini hazırlamıştır (Dımaşk 1949, 1974).

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsuf el-İş, *Dürü'l-Kütübî'l-'Arabîyyeti'l-'âmme ve şibhi'l-'âmme li-bilâdi'l-'Irâḳ ve's-Şâm ve Mısr fi'l-'aşri'l-vasîṭ* (trc. Nizâr Abâza – Muhammed Sabbâğ), Beyrut 1411/1991, Safvân el-İş'in önsözü, s. 13-20; Ziriklî, *el-'Âlâm* (Fethullah), VIII, 231; Kehhâle, *el-Müstedrek*, Kahire 1406/1985, s. 849-850; a.mlf., *Mu'cemû muṣannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye*, Beyrut 1406/1986, s. 687-688; a.mlf., "et-Ta'rîf ve'n-naḳd", *MMLADm.*, XLIII/3 (1388/1968), s. 655-656; Abdülkâdir Ayâş, *Mu'cemû'l-mu'ellifîne's-Sûriyyîn fi'l-ḳarni'l-'işrin*, Dımaşk 1405/1985, s. 353; Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dımaşk fi'l-ḳarni'r-râbi' 'aşer el-hicrî*, Dımaşk 1408/1987, s. 361; Jacques Waardenburg, "Youssef Eche, Les bibliothèques arabes, publiques et semi-publiques, en Mésopotamie, en Syrie et en Egypte au moyen âge, Damas, Institut français de Damas, 1967 (in-8, XXXVI + 447 pp.)", *Bibliotheca Orientalis*, XXVI/3-4, Leiden 1969, s. 250-253.

İSMAİL E. ERÜNSAL

İŞK

(bk. AŞK).

İŞKİYYE

(bk. AŞKİYYE).

İŞKNÂME

(عشق نامه)

Muhammed (XIV-XV. yüzyıl) adlı
bir şair tarafından
mesnevi şeklinde kaleme alınan
bir aşk hikâyesi.

Bugün elde *İşknâme*'den başka eseri bulunmayan ve kaynaklarda kimliği hakkında herhangi bir kayda rastlanmayan şairin adının Muhammed olduğu, bu adın eserin dîbâcesinde iki (vr. 5^a, 7^a) ve "Münâcât-ı Hâtîme-i Kitâb" başlıklı kısmında

(vr. 327^a) bir defa zikredilmesinden anlaşılmaktadır. Aynı isme, XIII-XV. yüzyıllarda yaşayan şairlerin manzumelerini içine alan Ömer b. Mezîd'in *Mecmûatü'n-nezâir*'inde (telifi 1436) üç (s. 61, 105, 167-168) ve Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmiu'n-nezâir*'inde (telifi 1512) bir defa (vr. 51^b hâşiye) daha rastlanıyorsa da bu adı taşıyan şairlerin *İşknâme* müellifiyle aynı kişi olup olmadığı kesin biçimde tesbit edilememiştir. M. Fuad Köprülü (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 356) ve Cahit Öztelli (*TDİ.*, sy. 171 [1961], s. 189), söz konusu nazîre mecmualarında verilen gazellerin aynı Muhammed'e ait olduğunu belirtirken Sedit Yüksel, bu şiirlerin gerek öz gerek yapı bakımından *İşknâme*'deki gazellere benzemediğini söylemektedir (a.g.e., sy. 220 [1970], s. 291-292).

Şair *İşknâme*'nin dîbâcesinde kitabın yazılış sebebinden, hayatın geçiciliğinden, dünyaya güvenmenin doğru olmadığından bahsederek sözü kendine getirip hayatını istediği gibi sürdürmediğinden şikâyet eder. Kâbe hasretinin içini yaktığını, gönlüne sefer arzusu düştüğünü ve hacca gitmek niyetiyle yola çıktığını anlatır. Ancak hac ibadetini ifa edip etmediği konusunda bilgi vermez. Hayli sıkıntılı geçen yolculuğunun sonunda Mısır'a ulaşan şair burada satın aldığı bir kitapta yepyeni bir konuyla karşılaşır. Kendi ifadesine göre sade bir dille kaleme alınmış olan eserde dîbâce kopmuş ve yalnız hikâye kısmı kalmıştır. Kırım veya Hitay halkı tarafından "Tatar dilince" yazıldığını söylediği kitabı pek yalın bulur ve onu nazma çekmek suretiyle süslemek hevesine düşer. Muhammed'in "olgay bolgay" sözleriyle tanıttığı ve "Tatar dili" adını verdiği bu dil muhtemelen Kıpçak Türkçesi'dir. Çünkü "olgay bolgay" tabirine, daha iyi anlaşılabilirliği için "fasih ve rûşen Türkçe'ye" (Eski Anadolu Türkçesi) çevrilen Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerde sıkça rastlanmakta ve bu tabir dilciler tarafından Kıpçak Türkçesi'nin sembolü sayılmaktadır. Muhammed, Mısır'da başladığı eserini Anadolu'ya döndükten sonra 10 Rebîülâhîr 800'de (31 Aralık 1397) tamamlar (vr. 327^a) ve o sırada Sivas'ta valilik yapan Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Emîr Süleyman'a (Çelebi) sunar.

Eserin muhtevasından devrinin klasik kültürüne sahip olduğu ve Senâî, Sa'dî, Fırdevsî gibi İran şairlerinin eserlerini iyi bildiği anlaşılan müellif söz konusu çalışmasının adını açıkça belirtmiş değildir; kitabın adı gibi görünen iki ayrı kelimenin (*İşknâme* [vr. 19^b] ve *tuhfenâme* [vr. 237^a])

bulunması tereddüt uyandırmaktadır. Araştırmacılar konusundan dolayı esere *İşknâme* demeyi daha uygun görmüşler (*İşk-nâme*, s. 20; Blochet, II, 9; Köprülü, *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, s. 73) ve *Tuhfenâme* adını da kitabın Emîr Süleyman'a sunuluşunun bir ifadesi saymışlardır. Buna göre şair eserine *Tuhfenâme* demekle onu şehzadeye Mısır hediyesi olarak sunduğunu anlatmak istemiştir.

İşknâme bütün klasik mesneviler gibi tevhid manzumeleriyle (üç adet) başlar; bunu iki na't ve Hulefâ-yi Râşidîn'in methiyesi takip eder. Ardından yaratılışın hikmeti, insanoğlunun kusurları ve aczi, vefasız dünyanın durumu ve kötü işlerden duyulan pişmanlık gibi konulara ayrılmış küçük manzumelerle kitabın yazılış sebebinin açıklanması, Emîr Süleyman Çelebi ve Vezir Hamza Bey methiyeleri yer alır. Eserin asıl konusunu, Hozan Hükümdarı Nûman Şah'ın oğlu Ferruh ile Hitay Hükümdarı Hümâyûn Şah'ın kızı Hümâ arasında geçen aşk macerası teşkil eder. Macera gençlerin birbirini rüyada görüp âşık olmalarıyla başlar ve araya giren daha başka ülkelerin padişah ve şehzadelelerinin de (meselâ Hindistan Padişahı Erdeşîr'in oğlu Şehlâ, Keşmir Şahı Rây-ı A'zam) Hümâ'ya âşık olmasıyla karışık bir hal alır. Ferruh'un yardımcısı durumundaki Hürrem'in sevgilisi Dilgüşâ ile yaşadığı maceralar da mesneviyi ayrıca zenginleştirmiştir. Böylece hikâyede rol alan padişah, şehzade, vezir, arkadaş, arkadaş sevgilisi ve diğer kahramanların denizde ve karada başlarından geçen çeşitli olaylar daha çok cismanî aşka uygun bir atmosferde anlatılır. Nûman Şah, Allah'tan tahtını bırakacak bir oğul isterken Hümâ'nın doğması, onun erkek kılığında tahta oturması ve orduyu yönetmesi, saraylardaki entrikaların yahut saray hayatına ait sahnelerin aktarılması şeklinde aristokrat hayatın romanesk bir ifadeyle dile getirildiği eserin sonunda sevgililer birbirlerine kavuşup muradlarına ererler.

Aruzun "mefâilün mefâilün feûlün" kalıbıyla yazılan *İşknâme*'de "şiir" başlığıyla aralara serpiştirilmiş, Hümâ ve Ferruh'un dilinden söylenmiş değişik vezinlerde otuz gazel yer almakta ve eser bunlarla birlikte 8702 beyitten oluşmaktadır. Kitabın, içerdiği çeşitli motifler bakımından daha önceki benzer konulu mesnevilere göre zenginliğine rağmen edebî açıdan başarılı olduğu söylenemez. Bununla birlikte Eski Türkiye Türkçesi'nin dil malzemesini yansıtmaya açısından önem taşımaktadır.